भारतीय साहित्य आणि प्रसार माध्यमे

पियुषा प्रकाश म्हांळुगे

के एल ई संस्थेचे जी.आय. बागेवाडी कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय, निपाणी.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17259970

ABSTRACT:

हा शोधनिबंध भारतीय साहित्य आणि प्रसार माध्यमे यांच्या परस्परसंबंधांचे विश्लेषण करतो. साहित्य म्हणजे विचार, भावना आणि कल्पनांना शब्दांद्वारे व्यक्त करणारी कलात्मक मांडणी, जी संस्कृतीचे आणि समाजजीवनाचे चित्रण करते. याउलट, प्रसार माध्यमे (उदा. वृत्तपत्रे, दूरदर्शन, इंटरनेट) माहिती, शिक्षण, मनोरंजन आणि सामाजिक बदलांसाठी आवश्यक आहेत. ही माध्यमे ज्ञानप्रसार आणि जागरूकता निर्माण करण्याचे काम करतात. तंत्रज्ञानाच्या युगात, सोशल मीडिया माहितीची देवाणघेवाण सुलभ करत आहे, परंतु त्याचा वापर विचारपूर्वक करण्याची गरज आहे. प्रसार माध्यमांचे फायदे आणि प्रकार (छापील, इलेक्ट्रॉनिक, डिजिटल) स्पष्ट करून, त्यांचा समाजावरील सांस्कृतिक आणि वैचारिक प्रभाव तसेच शिक्षणातील योगदान अधोरेखित करण्यात आले आहे.

KEYWORDS:

भारतीय साहित्य, प्रसार माध्यमे, सोशल मीडिया, संस्कृती, ज्ञान प्रसार.

प्रस्तावना:

भारत देशाची भौगोलिक, राष्ट्रीय, सामाजिक आणि सांस्कृतिक संकल्पना स्पष्ट झाल्यावर एक प्रश्न मनात उठणे अगदी स्वाभाविक आहे, तो म्हणजे भारतीय साहित्य काय असेल? वास्तविक 'साहित्य' या शब्दाचा अर्थ 'सामग्री' असा आहे.

साहित्य म्हणजे विचार, भावना आणि कल्पना यांना शब्दांच्या माध्यमातून व्यक्त करणारे लिखित किंवा मौखिक काम, जे कला म्हणून गणले जाते. यामध्ये अनेक प्रकार आढळतात, जसे की कविता, नाटक, तसेच ओव्या, अभंग, पोवाडा यांसारख्या विविध प्रकारांचा समावेश होतो.

साहित्य म्हणजे शब्द आणि अर्थाचा मेळा. साहित्याचा उगम संस्कृतीपासून झाला आहे. साहित्यामध्ये ऋग्वेद हा प्राचीन ग्रंथ मानला जातो. जेव्हा आपण 'भारतीयता' भावनेपलीकडे जाऊन व्यवहाराच्या पातळीवर प्रतिबद्धपणे स्वीकारू, तेव्हाच 'आंतरभारती'चे स्वप्न प्रत्ययास येईलप्रत्यक्षात उतरेल.

कलात्मक स्वरूप:

साहित्य म्हणजे केवळ माहितीचा संग्रह नसून, ते कलात्मक दृष्टिकोन आणि विशिष्ट पद्धतीने शब्दांची मांडणी केले जाते.

भाषेचा वापर: साहित्य हे भाषेचे एक माध्यम आहे, ज्याद्वारे लेखक आपले अनुभव, विचार आणि भावना वाचकांपर्यंत पोहोचवतात.

ज्ञान आणि करमणूक: साहित्य हे ज्ञान मिळवण्याचे, माहिती जतन करण्याचे आणि प्रसारित करण्याचे एक साधन आहे. त्याचबरोबर, ते लोकांना मनोरंजन देखील प्रदान करते.

सामाजिक महत्त्व: साहित्यातून समाजजीवनाचे चित्रण केले जाते, ज्यामुळे समाजाला दिशा मिळण्यास मदत होते.

कल्पनाशक्तीचे विश्व: साहित्यामध्ये केवळ सत्य घटना नसतात, तर लेखक आपल्या कल्पनाशक्तीतून घटना, पात्रे आणि प्रतिमांचे एक कल्पित विश्व तयार करतात.

मौखिक आणि लिखित: साहित्य हे मौखिक स्वरूपात (तोंडी कथा,

गाणी) किंवा लिखित स्वरूपात (कादंबरी, कविता) असू शकते.

प्रयोजन: ललित साहित्य म्हणजे सुंदर आणि आनंद देणारे लेखन, जे वाचकाला मानसिक आणि भावनिक आनंद देते. साहित्यनिर्मितीमागे लेखक किंवा कवीचे अनेक उद्देश असू शकतात. त्यापैकी एक म्हणजे जीवनातील सत्याचे आणि सौंदर्याचे दर्शन घडवणे.

प्रसारमाध्यमांची आवश्यकता: माहितीचा प्रसार, शिक्षण, मनोरंजन आणि सामाजिक परिवर्तनासाठी आहे. यामुळे लोकांना जागतिक घडामोडींची माहिती मिळते, ते शिक्षित होतात, ताण कमी होतो आणि समाजात जागरूकता येते. प्रसारमाध्यमे माहितीची देवाणघेवाण करतात आणि समाजाला एकत्र आणण्याचे काम करतात.

प्रसार माध्यमचा उपयोग लोकांना माहिती देण्यासाठी आणि त्यांच्याशी संवाद साधण्यासाठी वापरले जाणारे विविध प्रकारची साधने, उदा. वृत्तपत्रे, दूरदर्शन, रेडिओ आणि इंटरनेट. इंटरनेटवर उपलब्ध असणारा, विविध व्यक्तींशी संपर्क साधू देणारा व ते जपू देणारा मंच म्हणजे सोशल नेटवर्क सेवा. सोशल नेटवर्क अथवा सामाजिक जाळे म्हणजे असे गट जिथे समान विचारांची, सारख्या आवडीनिवडींची माणसे एकत्र येतात.

प्रसारमाध्यमांची गरज:

माहितीचा प्रसार: वृत्तपत्रे, रेडिओ, टीव्ही आणि इंटरनेटद्वारे जगभरातील बातम्या, घटना आणि घडामोडी लोकांपर्यंत पोहोचतात.

शिक्षण: शैक्षणिक कार्यक्रम, माहितीपट आणि चर्चासत्रांच्या माध्यमातून लोकांना नवीन गोष्टी शिकायला मिळतात.

मनोरंजन: चित्रपट, संगीत, खेळ आणि इतर कार्यक्रमांमुळे लोकांना आनंद मिळतो आणि मानसिक ताण कमी होतो.

सामाजिक बदल: प्रसारमाध्यमे समाजात जागरूकता निर्माण करून सकारात्मक बदलांना प्रोत्साहन देतात आणि सामाजिक परिवर्तनासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावतात. यामुळे लोक एकमेकांपासून दूर असूनही जोडले जातात आणि जागतिक घडामोडींची माहिती घेतात.

संवाद: प्रसारमाध्यमे समाजातील विविध घटकांशी संवाद साधण्याचे आणि विचारांची देवाणघेवाण करण्याचे एक महत्त्वाचे साधन आहेत.

प्रसारमाध्यमांचे मुख्य फायदे:

माहितीचा मुक्त आणि जलद प्रसार: प्रसारमाध्यमे समाजातील घडामोडी, धोक्याची परिस्थिती आणि इतर महत्त्वाची माहिती लोकांपर्यंत वेळेवर पोहोचवतात.

ज्ञानाची वृद्धी: या माध्यमांमुळे लोकांना अद्ययावत ज्ञान मिळते आणि विचारांची देवाणघेवाण सुलभ होते, ज्यामुळे सामाजिक आणि वैयक्तिक विकासाला चालना मिळते.

शिक्षण आणि जाणीव जागृती: प्रसारमाध्यमे विविध विषयांवर माहिती देऊन लोकांमध्ये जागरूकता निर्माण करतात, ज्यामुळे ते अधिक शिक्षित होतात आणि सामाजिक प्रश्नांवर विचार करू शकतात.

मनोरंजन: वृत्तपत्रे, दूरदर्शन, इंटरनेट यांसारखी प्रसारमाध्यमे लोकांना मनोरंजन पुरवतात, ज्यामुळे जीवनात ताजेपणा येतो.

सामाजिक आणि सांस्कृतिक प्रभाव: प्रसारमाध्यमे लोकांच्या विचारांवर आणि संस्कृतीवर मोठा प्रभाव टाकतात, तसेच समाज परिवर्तनात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात.

प्रत्यक्ष अनुभव: दूरदर्शनसारख्या माध्यमांमुळे लोकांना घटनांचे प्रत्यक्ष हलणारे चित्र पाहायला मिळते, ज्यामुळे माहिती अधिक प्रभावीपणे समजते.

प्रशासकीय सहकार्य: प्रसारमाध्यमे जनतेला प्रशासन आणि शासनाशी जोडतात, ज्यामुळे माहितीचा अधिकार अधिक प्रभावीपणे वापरला जातो.

प्रसार माध्यमांचे प्रकार:

छापील माध्यमे:

वर्तमानपत्रे: ताज्या बातम्या आणि माहितीसाठी वापरली जातात.

मासिके: विशिष्ट विषयांवर सखोल माहिती आणि लेख प्रसिद्ध करतात.

इलेक्ट्रॉनिक माध्यमे:

दूरदर्शन: चित्र आणि आवाजाच्या माध्यमातून कार्यक्रम प्रसारित करते.

रेडिओ: फक्त आवाजाद्वारे बातम्या आणि संगीत लोकांपर्यंत पोहोचवते.

डिजिटल/ऑनलाइन माध्यमे:

इंटरनेट: माहितीचा सर्वात मोठा स्रोत आहे, ज्यामध्ये वेबसाइट्स, ब्लॉग्स आणि ऑनलाइन पोर्टल्सचा समावेश असतो.

सोशल मीडिया: फेसबुक, व्हॉट्सॲप यांसारखी माध्यमे माहितीच्या प्रसाराचे एक महत्त्वाचे माध्यम बनले आहेत.

मोबाइल ॲप्स: बातम्या आणि इतर माहितीसाठी विशेष ॲप्स उपलब्ध आहेत.

निष्कर्ष:

प्रसार माध्यमांची भूमिका ही माध्यमे लोकांपर्यंत माहिती, बातम्या, मनोरंजन आणि ज्ञान पोहोचवतात. त्यांच्यामुळे समाजात जनजागृती होते आणि सांस्कृतिक तसेच वैचारिक विचारांचा प्रसार होतो. तंत्रज्ञानाच्या वाढत्या प्रसारामुळे आता इंटरनेट आणि मोबाइल ॲप्स यांसारख्या डिजिटल माध्यमांचा वापर मोठ्या प्रमाणात होत आहे.

आजच्या तंत्रज्ञान युगात सोशल मीडिया हे आपल्या जीवनाचा एक महत्त्वाचा घटक बनला आहे. फेसबुक, इन्स्टाग्राम, व्हॉट्सॲप यांसारख्या माध्यमांमुळे माणसामधील संवाद खुंटला आहे. माहितीचे देवाणघेवाण, विचारांचे आदानप्रदान आणि मनोरंजनाचे अनेक मार्ग खुले झाले आहेत. ज्याप्रकारे फायदे आहेत त्याचप्रकारे तोटेसुद्धा आढळतात. त्यामुळे सोशल मीडियाचा विचारपूर्वक वापर करावा. सोशल मीडियामुळे जगाच्या कोणत्याही कोपऱ्यात बोलता येते. यामुळे दूर राहणारे नातेवाईक, मित्र जवळ वाटतात.

शिक्षण व मार्गदर्शन: अनेक शिक्षक, तज्ज्ञ, शिक्षण संस्थांनी युट्यूब व इतर माध्यमांवर मोफत शैक्षणिक सामग्री उपलब्ध होत आहे आणि त्याचा आजचा विद्यार्थी व समाज आवर्जून उपयोग करत आहे.

संदर्भ:

1. मोहन आपटे, संगणक, इंटरनेट, यंत्रमानव भविष्यवेध, राजहंस प्रकाशन, पुणे.
2. श्री. के. क्षीरसागर, मराठी भाषा वाढ आणि बिघाड, मराठी राज्य विकास संस्था.
3. दै. लोकमत, नवीन इंटरनेट ग्राहक, 10 जानेवारी 2016.
4. दै. सकाळ, इंटरनेट वापरणारा वयोगट, 3 मार्च 2015.
5. दै. लोकमत, संशोधन हवे समाज विकासासाठी डॉ. रघुनाथ माशेलकर, 20 ऑगस्ट.
6. प्रसार माध्यमे आणि मराठी भाषा डॉ. भास्कर शेळके व डॉ. मिलिंद कसबे.
7. प्रसार माध्यमे आणि कायदेडॉ. गणेश वसंत मुळे.

Funding:

This study was not funded by any grant.

Conflict of interest:

The Authors have no conflict of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the License:

© The Authors 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.